

K PODOBĚ KOSTELA SV. PETRA A PAVLA VE ZDISLAVICÍCH V 80. LETECH 17. STOLETÍ

Jindřich Nusek

Článek připomíná dva klíčové stavební plány z rodového archivu Auerspergů ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchiv, které zachycují půdorys kostela sv. Petra a Pavla ve Zdislavicích (okres Benešov) k roku 1686 a nárys s jeho západním a jižním průčelím zřejmě z téhož roku. S využitím plánů a dalších materiálů pak příspěvek sleduje vývoj kostela po požáru z května 1699, kdy byl do roku 1701 obnoven a až v roce 1839 opatřen klenutým stropem. A následně se text snaží rozlišit v současné podobě kostela prvky původní raně barokní novostavby. Plány zdislavického kostela, budovaného patronkou Františkou Benignou z Weissenwolfu zřejmě k roku 1686, tak hodnotně doplňují naši představu o církevní architektuře konce 17. století ve venkovském prostředí.

Klíčová slova: městyš Zdislavice – kostel sv. Petra a Pavla – rané baroko – stavební plány

On the Appearance of the Church of Saints Peter and Paul in Zdislavice in the 1680s

The study introduces two crucial building plans from the Auersperg family archives in Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna that show the ground plan of the Church of Saints Peter and Paul in Zdislavice (Benešov District) in 1686 and a drawing with its western and southern wings probably from the same year. Using the plans and additional materials, the study pursues the development of the church after the fire in May 1699 when it was renovated before 1701 but the vaulted ceiling dates as late as 1839. Subsequently, the author seeks to identify in the current appearance of the church the elements of the original Early Baroque structure. The plans of the Zdislavice church, built by its patron Franziska Benigna von Weissenwolf probably in 1686, valuably complement our ideas about the provincial ecclesiastical architecture of the late 17th century.

Keywords: Zdislavice township – Church of Saints Peter and Paul – Early Baroque – building plans

<https://doi.org/10.56112/psc.2022.2.05>

Dominantou středu Zdislavic (okres Benešov) jako městyse s 518 obyvateli je stále kostel sv. Petra a Pavla s bývalým hřbitovním okrskem a kostnicí, západně od dnešního náměstí. Orientovaná stavba s obdélnou lodí, čtvercovým presbytářem, severní přílbově zastřešenou věží a trojicí přístavek působí na běžného návštěvníka jako „stylově neurčitý“ venkovský kostelík, zásadně dotvořený před polovinou a koncem 19. století, a to i novou klenbou a úpravou oken. Poznámka *Uměleckých památek Čech 4* (Praha 1982), že kostel je „z r. 1701, na místě staršího“, ¹⁾ pak běžnějšího čtenáře spíše překvapí, a o to víc závěry tohoto článku, že dodnes zřetelná struktura stavby je ještě o dvacet let starší. Pro to svědčí dva klíčové stavební plány, k nimž jsem se před časem dostal v rodovém archivu Auerspergů ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a které posouvají představu o kostele před ničivým požárem ze 7. 5. 1699. A pomáhají tak doplnit dlouhý příběh kostela, který máme doložen i s patronou „*Hermanem vladkou ze Zdislavice*“ např. již roku 1363. ²⁾ Plány zároveň obohacují i rejstřík forem raně barokní sakrální architektury v českém venkovském prostředí, který se nově pokusil vymezit Rostislav Švácha. ³⁾

Utrakvistický kostel si k roku 1622, kdy bylo městečko Zdislavice spolu s kácovským panstvím zkonfiskovány Karlu staršímu Čejkovi z Olbramovic pro účast na stavovském povstání, zachovával zřejmě starší gotické rysy. Jeho nová katolická éra se začala definitivně psát, když 4. 5. 1623 získal výhodně panství známý „pobělohorský spekulant“ Jan Křtitel Werde z Werdenbergu, který jej již o tři roky později prodal Janu Oktaviánu Vchynskému (Kinskému) ze Vchynic. Od něj pak kupuje zdislavický díl panství s městečkem, „*se dvorem poplužním, vesnice Rataje ovesné, Chlum, Javorník, v Sedmpanech a Řimovicích ... za 22 500 kop mišenských*“ ⁴⁾ Fridrich z Talmberka a kostel se definitivně dostává do patronátní struktury vlašského panství. Duchovní správu vykonával vlašský děkan a kostel, o jehož podobě nás bohužel prameny neinformují, se posunul na úroveň filiálního. Stav objektu byl sice po třicetileté válce jistě zhoršený, ale cenná zpráva děkana Jiřího Josefa Gregora z roku 1677 zmiňuje literátské bratrstvo i „*processí ze*

Štěpánova a z Vlašimi“, která „*v den sv. apoštolů Petra a Pavla přicházela do kostela Zdislavického*“, ⁵⁾ a potvrzuje tedy kostel jako plně funkční a schopný pojmut větší shromáždění. To bylo stále ještě za Beatrix Benigny z Porcie, rozené Kavkové z Říčan, která koupila panství v roce 1665. Důležitá změna pro věřící přichází k roku 1684, kdy byl kostel při reorganizaci přičleněn pod obnovenou faru v Kondraci. To již od roku 1681 držela panství dcera Františka Benigna, provdaná z Weissenwolfu, která v roce 1684 přikoupila Štěpánov, Lhotu a Dubějovice a s manželem Helmhartem Kryštofem Weissenwolfem se snažili o rozvoj režijního podnikání. Jen dodejme, že hospodářské vize jejich hejtmána Valentina Kuneše vrcholily od roku 1688 těžbou rudy a výrobou železa u Radošovic. ⁶⁾

Zřejmě s dobrou „finanční kondicí“ panství, ale především se stavem zdislavického filiálního kostela, souviselo rozhodnutí Františky Benigny o jeho novostavbě, provedené nejpozději v roce 1686. To nám dokládá dvojice zmíněných unikátních plánů, které bohužel nebyly v archivním souboru spojeny se stavebními účty či dalšími navazujícími prameny. První plán zachycuje půdorys kostela a na rubové straně nese český přípis „*Kostel Zdislawský 1686*“ a dvojici italských stavebních poznámek. ⁷⁾ Ty pocházejí od dvou pisatelů a z odlišných situací, což potvrzuje odlišný rukopis i jejich kolmé umístění na listu. Sdělení kratší a „úhlednější“ poznámky lze předběžně interpretovat jako „*provést otvory řečeného rozměru 200 [o rádek níže] -59*“. U druhé poznámky vidíme trojici kratších propočetů a dynamičtější pokyn ve třech řádcích: „*Otevřené tvary [niky či okna] 2,56 všechny a vše spěšně. Uvedený zbytek řečenou formou 2,56.*“ ⁸⁾ Vlastní půdorys pak zachycuje stavbu s obdélnou lodí a navazujícím devítibokým presbytářem, evokujícím kaplovou centrálu. A při severní stěně lodi doplňuje dispozici téměř čtvercový přístavek/věž. V plochém západním průčelí je po stranách středového vstupu symetricky probrána oblouková nika a jednoduché jižní průčelí lodi člení čtveřice oken. Obdobnou strukturu má pak i severní průčelí, kde po dvojici oken následuje přístavek/věž a poté opět okno. Jedno okno člení i severní a jižní hranu devítibokého závěru, vedeného

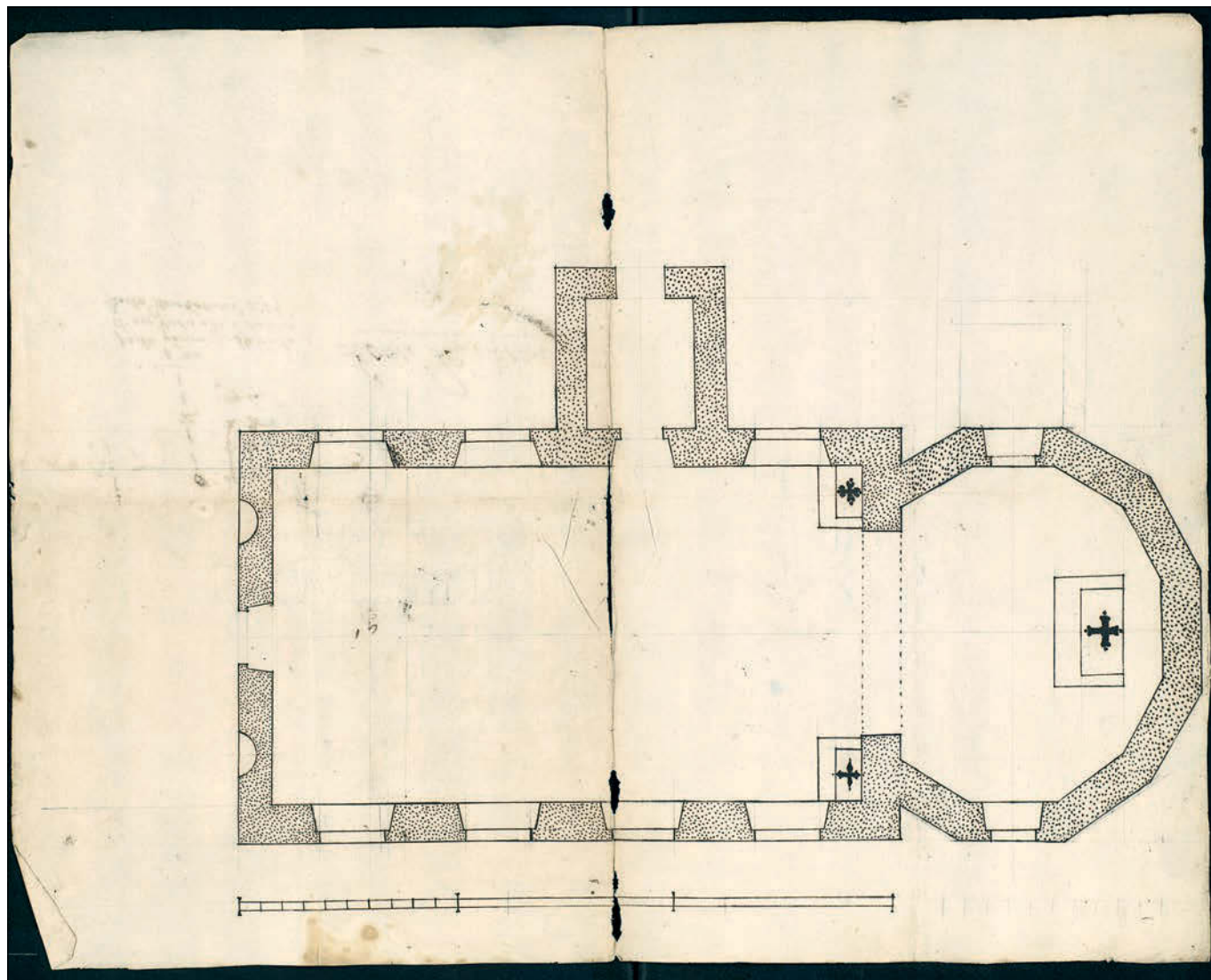
Obr. 1: Zdislavice (okres Benešov), kostel sv. Petra a Pavla – celkový pohled od severu (foto Š. Koukalová, 2010).

v linii a šířce lodi. Zásadně vypovídá půdorysný plán také o interiéru, kde zaujmou ploché meziokenní úseky stěn bez přízdních pilastrů, což napovídá, že pro kostel bylo počítáno jen s plochým stropem. Po jižní a severní straně vítězného oblouku jsou zakresleny oltáře/mensy se schodovým stupněm a hlavní oltář je pak umístěn v devítibokém presbytáři osově před východní stěnou. V půdorysu zakresleném perem rozlišíme pomocné tužkové linie, které rovněž dokládají, že čtyřboký přístavek/věž byl zvažován původně při severní stěně polygonálního závěru.

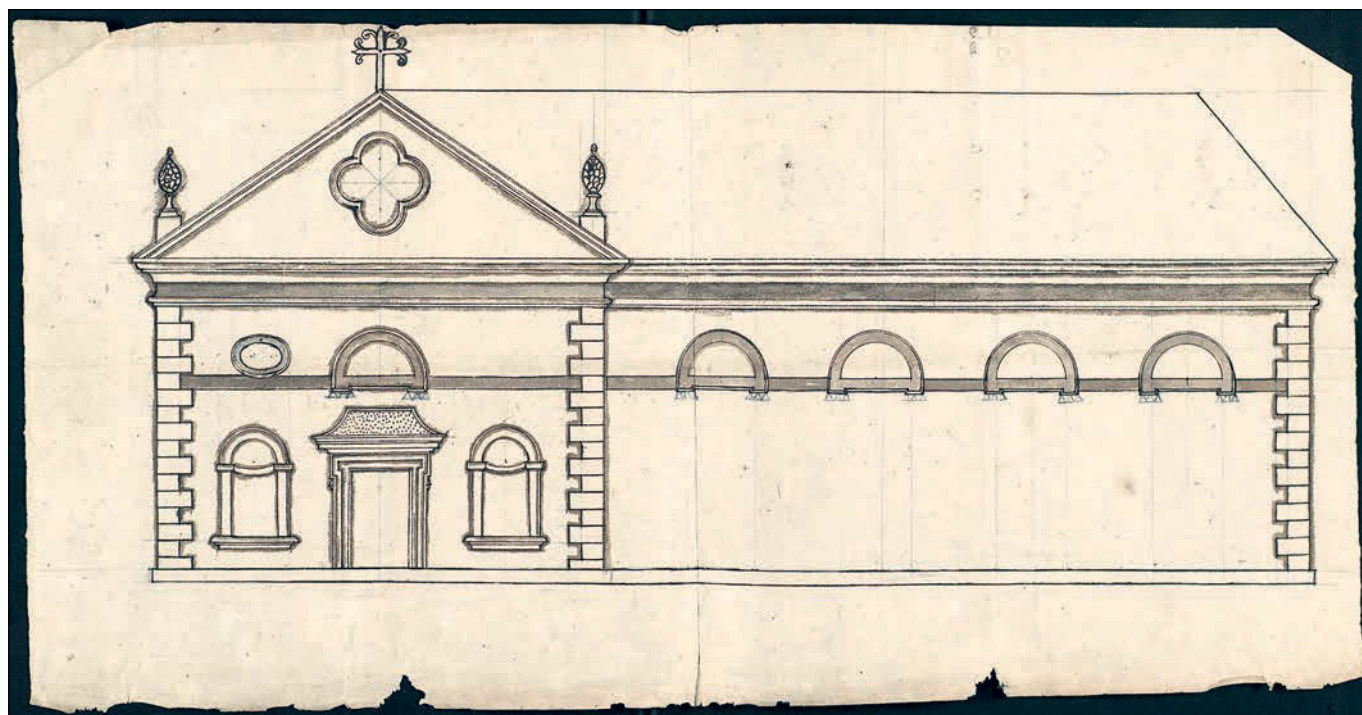
Plán půdorysu je označen starou pořádací signaturou „150“ z 19. století a komparace potvrdila, že s ním souvisí ve stejném kartonu archivovaný plán se signaturou „152“,⁹⁾ který je jinak zcela bez přípisů a dalších označení. Perem a stínováním je na něm zachycen nárys horizontálně koncipovaného kostela z 2. poloviny 17. století se západním a jižním průčelím, který lze tvarem lodi, strukturou okenních otvorů a dvojicí nik jednoznačně ztotožnit se zmíněným zdislavickým půdorysem. Skladebně jednoduché západní průčelí, tvořené horizontálním obdélníkem a navazujícím trojúhelným frontonem, je poměrně bohatě stereotomně členěné, v čele s profilovaným vstupním portálem se štrápci a supraportní konkávní stříškou. Po jeho obou stranách doplňuje spodní část průčelí nika s obloukovým záklenkem a rámovaná profilovanou šambránou. Nad portálovým útvarem je v ose proraženo termální okno se šambránou, které je spodní stranou vloženo do horizontální lizény obíhající celou stavbu. Termální okno představuje důležitý prvek stavby a jejich čtveřice dominuje i jižnímu průčelí. Štrápce dokreslené k oknu tužkou a další pomocné linie opět dokládají, že plán nebyl finální. A stejně tak volské oko položené na lizéně pouze v úrovni nad levou nikou naznačuje, že šlo o zakreslenou variantu, kterou mohla dostat po schválení i pravá polovina průčelí. Fasádu výrazně doplňovala armovaná

nároží a důležitým útvarem byla skladba profilované korunní římsy, pásu kladí a profilované římsované frontonu. Jeho střed členilo okno ve formě kvadrilobu s profilovanou šambránou, na postranní cípy frontonu nasedaly piniové šišky a štít vrcholil liliově formovaným křížem. Stejná skladba korunní římsy a kladí pak uzavírá jižní průčelí, na východním nároží rovněž armované. Horní třetinu průčelí vymezuje zmíněná horizontální lizéna a do ní jsou rovněž vložena čtyři termální okna s tužkou dokreslenými štrápci. Otázkou zůstává u nárysu kostela nezachycení polygonálního závěru, což mohlo souviset s jeho výrazně aditivní formou v podstatě desetistranné centrály, která se do roviny jižního průčelí promítne pouze svou jednou stranou. A nepochybně byl při návrhu stavby věnován tomuto polygonu samostatný nárysový plán s upravenými variantami.

Přípis s datací 1686 na půdorysném plánu tedy nasvědčuje, že Františka Benigna z Weissenwolfu jako patronka projekt filiálního kostela v této podobě skutečně realizovala. U formy presbytáře evokující až poutní centrálu se pak nabízí úvaha, jestli jako součást nově komponovaného hlavního oltáře nebyl použit starší uctívání pilířový útvar s oltářem a malovaným obrazem „sv. apoštolů Petra a Pavla“ situovaný na jiném místě obce. Ten připomíná děkan Gregor k roku 1677,¹⁰⁾ kdy již měl „před dávnými lety nákladem kteréhosi osadníka Zdislavického vystavěný“ zděný pilíř krycí „přístřešek dřevěný, jenž pojmutí mohl kněze celebrujícího s ministranty“. Ve svátek obou světců tam pak dříve „z kostela Zdislavického voděno ... bylo processí a sloužena mše sv.“, ale za děkana Gregora už jen odpolední procesí.¹¹⁾ Jiné zprávy o uctívání pilíři zatím nemáme a nemůžeme vyloučit, že v rámci snahy „zkoncentrovat kult“ byl přenesen obraz a další části do závěru nového kostela. Na nárysovém plánu sice nevidíme severní hranolovou a nepochybně nižší věž, ale jako „nízkou kamennou věž“

Obr. 2: Zdislavice, kostel sv. Petra a Pavla – půdorys novostavby kostela na plánu z roku 1686 (HHStA Wien).

Obr. 3: Zdislavice, kostel sv. Petra a Pavla – nárys novostavby kostela (západní a jižní průčelí) na plánu zřejmě z roku 1686 (HHStA Wien).

Obr. 4: Zdislavice, kostel sv. Petra a Pavla – západní fasáda zahrnující původní průčelí kostela z roku 1686 a zvýšené zřejmě v roce 1839 (foto Š. Koukalová, 2010).

ji uvádí ještě roku 1854 A. N. Vlasák, a její existenci dokládá i požár městečka ze 7. 5. 1699. Při něm zánovní kostel „úplně vyhořel, při čemž všecko zařízení ... vzalo za své“ a také „dva veliké a tři menší zvony se rozlily“.¹²⁾

Až v roce 1701, kdy panství převzal syn František Antonín Weissenwolf, byl ale kostel plně obnoven, jak dokládaly velký a menší zvon z 20. 7. 1701, které ve své vlašimské dílně odlil „Christian Joachim Meister von Iglau“.¹³⁾ Když pak v roce 1911 Antonín Podlaha ve svém *Soupisu památek* označil kostel za „zcela prosté neslohové stavení ... zbudované r. 1701“,¹⁴⁾ shrnul dobovou představu o stavbě, která dostala nový čtvercový závěr, a které v listopadu 1833 „zřítíl se strop“. Až v roce 1839 byl celý objekt „nově sklenut“¹⁵⁾ a po zvýšení severní věže roku 1898 si udržela stavba až do roku 1954 podobu s obdélnou lodí, vstupním západním přístavkem, věží, čtvercovým závěrem a osově na něj připojenou sakristií. Otázkou přitom dosud zůstávalo, jaké části zachovala „obnova“ po roce 1699 ze starších fází kostela. Díky nalezené dvojici plánů už můžeme potvrdit, že dvojice nik v západním průčelí pochází z předchozí novostavby, zahájené zřejmě v roce 1686. Hlavní průčelí bylo výškově uzavřeno nejpozději v roce 1839 a dostalo vertikální proporci, přičemž předpokládáme, že okno s obloukovým záklenkem nad vstupním přístavkem má základ v původním termální oknu z plánu. Po roce 1699 byla zachována jistě i většina zdí lodi, ale u oken dotvořených zřejmě naposled v roce 1839 (s obloukovým záklenkem) došlo patrně k posunu pozice oproti původním termálním, kdy se půdorysnému plánu blíží jen situace okna východně od věže. To těsně navazuje na hmotu věže, což může souviset s jejím rozšířením v roce

Obr. 5: Zdislavice, kostel sv. Petra a Pavla – detail západního průčelí s raně barokními nikami a přístavkem z 19. století, do nějž bylo vloženo termální okno s výplní zřejmě z období obnovy kostela po roce 1699 (foto V. Nusková, 2022).

1898. Jedno z termálních oken bylo patrně kolem roku 1839 vloženo přímo do štítu západního přístavku, kdy jeho barokní výplň s šestiúhelnými sklíčky můžeme spojit s obnovou kostela po roce 1699.¹⁶⁾ Další průzkum si ještě vyžádá v interiéru konstrukce kůru, jehož současná struktura a navazující klenba zatím odpovídají etapě kostela v roce 1839.¹⁷⁾ Nízkou klenbou

byl každopádně opatřen po roce 1699 nový obdélný presbytář, který nahradil starší polygon zřícený patrně po požáru, a současnou klenbu dostal až roku 1839.

Závěrem tohoto materiálového příspěvku můžeme konstatovat, že dva poprvé prezentované plány z rodového archivu Auerspergů nás zásadně informují o návrzích zdislavického kostela k roku 1686, které byly s největší pravděpodobností provedeny, pro což svědčí především dochované niky v průčelí a dispozice lodi i věže. Ačkoliv zatím neznáme autora projektu, půdorys nasvědčuje, že kostel měl být realizován převážně jako novostavba bez vyznačených starších konstrukcí. A to jako typ hmotově jednoduchého objektu s poměrně bohatě stereotomně členěným hlavním západním průčelím a pozoruhodným devítibokým závěrem. Náročnější polygon nám přitom evokuje prvek starších „venkovských“ projektů 1. poloviny 17. století, kdy např. R. Švácha upozornil na chór o půdorysu poloviny protaženého dvanáctiúhelníka, budovaný od roku 1616 při kostele sv. Jakuba v Rokytnici.¹⁸⁾ Absencí přízdních pilastrů, a tedy jako plochostropá, nespadá ale zdislavická stavba do žádné ze tří základních kategorií venkovských kostelíků vymezených prof. Šváchou a za poznámku stojí, že interiérem odpovídala představám a výzvám protireformních

teoretiků konce 16. století, „aby se architektura nových kostelů navracela k prostotě raného křesťanství“.¹⁹⁾ Byť v případě zdislavického filiálního kostela, projektovaného o téměř sto let později, byl hlavním faktorem jistě nedostatek financí. V rámci Benešovska zatím nemáme analogii a jen dodejme, že např. u dobově blízkých kostelů Narození Panny Marie v Popovicích (1663–1671) a sv. Šimona a Judy v Bystřici (dokončen 1666), které spadají do kategorie s emporovou halou, šlo o kostely farní.

Zdislavický kostel sv. Petra a Pavla, budovaný patronkou Františkou Benignou z Weissenwolffu zřejmě k roku 1686, tak mimo jiné doplňuje typologii církevní architektury konce 17. století o příklad plochostropého kostela s polygonálním závěrem, který mohl být v prostředí venkovských městeček zvažován častěji, než jsme dosud tušili. V případě Zdislavice je pak potěšující, že i po poslední úpravě kostela v roce 1954, kdy byl zrušen jižní vstup a prolomen nový v severní stěně lodi, opatřený přístavkem, jsou stále čitelné prvky původní raně barokní novostavby.

PhDr. Jindřich Nusek (jindrich.nusek@muzeumpodblanicka.cz)
Muzeum Podblanicka, p. o., Zámek 1, Vlašim

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

„Kostel Zdislawský 1686“, HHStA Wien, Familienarchiv Auersperg, Wlaschim, B/34/4, bez sig.
Neoznačený nárys kostela od jihozápadu, HHStA Wien, Familienarchiv Auersperg, Wlaschim, B/34/4, bez sig.

Literatura

Kadavý, M. 2007: Restaurátorský průzkum. Zdislavice – kostel sv. Petra a Pavla. Praha, rkp. uložen v ÚOP NPÚ středních Čech.
Nusek, J. – Jakubův, P. 2015: Vlašimský velkostatek ve fotografii před 100 lety a dnes. Vlašim.

Podlaha, A. 1909: Posvátná místa Království českého. Arcidiecese pražská III. Praha.

Podlaha, A. 1911: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Benešovském. Praha.

Poche, E. a kol. 1982: Umělecké památky Čech 4. Praha.

Švácha, R. 2017: Typy venkovských kostelů v 17. století, Zprávy památkové péče 77, č. 1–2, s. 87–98.

Vlasák, A. N. 1854: Okres Vlašimský, historicko-archaeologicky popsáný, in: Památky archaeologické a místopisné 1, č. 4, s. 176–186.

POZNÁMKY

1. E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 4. Praha 1982, s. 358.
2. A. N. Vlasák, Okres Vlašimský, historicko-archaeologicky popsáný, in: Památky archaeologické a místopisné 1, č. 4, 1854, s. 178.
3. R. Švácha, Typy venkovských kostelů v 17. století, Zprávy památkové péče 77, č. 1–2, 2017, s. 87–98.
4. A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 2, s. 179.
5. A. Podlaha, Posvátná místa Království českého. Arcidiecese pražská III. Praha 1909, s. 193.
6. K hospodářským poměrům panství v 17. století viz J. Nusek – P. Jakubův, Vlašimský velkostatek ve fotografii před 100 lety a dnes. Vlašim 2015.
7. „Kostel Zdislawský 1686“, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA) Wien, Familienarchiv Auersperg, Wlaschim, B/34/4, bez sig.
8. Tamtéž.
9. Neoznačený nárys kostela od jihozápadu, HHStA Wien, Familienarchiv Auersperg, Wlaschim, B/34/4, bez sig.
10. Podle Gregorovy citované zprávy „columna ex muro, constans archa et altari“, viz A. Podlaha, o. c. v pozn. 5.
11. Tamtéž.
12. Tamtéž, s. 194.
13. A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 2, s. 179.
14. A. Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Benešovském. Praha 1911, s. 292.
15. A. Podlaha, o. c. v pozn. 5, s. 195.
16. Vzhledem k zachovalosti výplně pocházelo okno zřejmě z jižní fasády kostela a otázkou zůstává motiv modrého skleněného kříže, který byl do výplně „vitrážově“ zapojen snad při úpravě okna pro osazení v přístavku.
17. Jak už jsme uvedli, kůr nebyl na půdorysu k roku 1686 perem zakreslen a tužkové linie odpovídají (podle polohy okna) spíše zkrácené variantě lodi. Pozornost si ale zaslouží malovaný akantový vzor na úseku klenby nad kůrem, který prokázal průzkum omítek v roce 2007. Viz M. Kadavý, Restaurátorský průzkum. Zdislavice – kostel sv. Petra a Pavla. Praha 2007, rkp. uložen v ÚOP NPÚ středních Čech.
18. R. Švácha, o. c. v pozn. 3, s. 93.
19. Tamtéž, s. 90. Jako tři nejčastěji používané typy venkovských kostelů R. Švácha vymezil halu s přízdními pilíři, sál s přízdními pilastry a emporovou halu.

Zur Gestalt der Kirche der hl. Peter und Paul in Zdislavice in den 1680er Jahren

Der Beitrag befasst sich mit zwei wichtigen Bauplänen aus dem Familienarchiv Auersperg (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien), die den Grundriss der Kirche der hl. Peter und Paul in Zdislavice (Bez. Benešov) zum Jahr 1686 und Aufriss mit ihrer West- und Südansicht wohl aus demselben Jahr darstellen. Mit Ausnutzung der Pläne und weiteren Dokumente verfolgt er die Entwicklung der Kirche nach dem Brand aus Mai 1699, als sie bis 1701 renoviert worden war und 1839 gewölbt wurde. Der Text analysiert die Elemente des ursprünglichen Frühbarockbaus in der heutigen Gestalt der Kirche. Die Baupläne für die Zdislawitzer, wohl zum Jahr 1686 von der Baronin Franziska Benigna von Weissenwolf erbauten Kirche ergänzen wertvoll unsere heutige Vorstellung von der Kirchenarchitektur des späten 17. Jahrhunderts in dem Dorfmilieu.

Abb. 1: Zdislavice (Bez. Benešov), Kirche der hl. Peter und Paul – Gesamtansicht von Norden (Foto Š. Koukalová, 2010).

Abb. 2: Zdislavice, Kirche der hl. Peter und Paul – Plan für den Kirchenneubau, Grundriss, 1686 (HHStA [Haus-, Hof- u. Staatsarchiv] Wien).

Abb. 3: Zdislavice, Kirche der hl. Peter und Paul – Plan für den Kirchenneubau, Aufriss, wohl 1686, (West- und Südfassade; HHStA Wien).

Abb. 4: Zdislavice, Kirche der hl. Peter und Paul – Westfassade, ursprüngliche Kirchenfront aus dem Jahr 1686, Erhöhung wohl 1839 (Foto Š. Koukalová, 2010).

Abb. 5: Zdislavice, Kirche der hl. Peter und Paul – Westfassade mit Frühbarocknischen und einem Zubau aus dem 19. Jahrhundert mit eingelegtem Thermenfenster, Ausfüllung wohl aus der Renovierung der Kirche nach 1699, Detail (Foto V. Nusková, 2022).

(Übersetzung Jindřich Noll)